

Urszula Swadźba
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Różnice i podobieństwa Miejsce religii i rodziny w systemie wartości społeczeństwa polskiego, czeskiego i słowackiego

Abstract: The purpose of this article is to show the differences in value systems of the three neighboring nations. The value theory of Ronald Inglehart, which states that with the increase in welfare of the people there is a shift from materialistic to post-materialistic values, was used in the research. Since 1990, there has been sociological studies carried out in third societies within the European Values Study based on this theory. The latest edition of survey results from 2008 was published in Slovakia and Czech Republic. At the same time the author conducted her research, using some of the questions of EVS. Research related to the values of work, family and religion. Firstly, the systems of values of both societies were presented, followed by religion as a value. In analyzing the family as the value, attention has been focused on two specific issues, the question of whether marriage is an outdated institution and the norms of marital and family morality. The analysis highlighted the similarities and differences of each of the values existing in the awareness of the three neighboring nations.

Key words: Polish, Slovak and Czech communities, values system, religion, family

Wstęp

Polaków, Czechów i Słowaków łączy przede wszystkim podobieństwo językowe i kulturowe ze względu na wspólne słowiańskie pochodzenie. W kontaktach codziennych można bez problemu porozumieć się bez korzystania ze słownika. Późniejsze doświadczenia historyczne często różniły trzy narody, choć było w nich również wiele wątków wspólnych.

Polacy mieli długi i wspaniały okres tworzenia własnej państwowości, dopóki nie zostali jej pozbawieni przez trzech zaborców: Rosję, Prusy i Austrię. W okresie 123 lat zaborów Polacy wielokrotnie walczyli, aby swą państwowość odbudować, co udało się dopiero w 1918 roku. Dużą rolę w procesie zachowania tożsamości narodowej odegrał Kościół katolicki. Również Czesi mogą się pochwalić długim okresem własnej państwowości, którą przerwała przegrana bitwa z Habsburgami pod Białą Górą w 1620 roku. Od tego czasu do 1918 roku poddani byli wpływow austriackim. Czyni to podobnymi doświadczenia Czechów i Polaków, mieszkańców ziem pod zaborem austriackim. Bliskie sąsiedztwo Czechów z Niemcami sprzyjało przenikaniu kultur. Duży wpływ na ukształtowanie się świadomości Czechów miał ruch husycki. Odmienne doświadczenia historyczne mają Słowacy, dotyczy to zwłaszcza utworzenia własnej państwowości. Od X wieku do 1918 roku Słowacy uzależnieni byli od Węgrów. Na Słowację nie docierały wpływy protestanckie, a katolicyzm na tych terenach odgrywał zawsze dużą rolę. W wieku XIV i XV widoczne są wpływy polskie. Przejawem poczucia odrębności od Węgrów były wzniesione powstania oraz inne działania na rzecz autonomii. Po 1918 roku w wyniku sytuacji politycznej zaistniałej w Europie powstała możliwość odrodzenia Polski i utworzenia niezależnej Czechosłowacji.

Okres realnego socjalizmu to wspólne doświadczenia władzy totalitarnej, a jednocześnie wkroczenie do Czechosłowacji wojsk polskich wraz z wojskami radzieckimi w sierpniu 1968 roku. Kontakty między trzema narodami przebiegały na kanwie oficjalnej, ale nie zawsze przekładało się to na kontakty przyjacielskie, osobiste. Przyczyna tkwiła w przeszkodach natury politycznej, a zbyt uszczelniona granica nie pozwalała na częste i nieformalne wizyty mieszkańców obydwu krajów, a trzech narodów. Odmienne, choć często również wspólne doświadczenia historyczne doprowadziły do ukształtowania się świadomości społecznej, w tym systemu wartości specyficznej dla społeczności każdego z krajów.

W 1993 roku powstały dwa odrębne państwa, Republika Czeska i Republika Słowacka. Okres po 1989 roku zaowocował bliższymi kontaktami trzech społeczeństw, szczególnie nasilonymi po przystąpieniu Polski, Republiki Czeskiej i Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej. Można już bez przeszkód przekraczać granice i nawiązywać bliższe stosunki zarówno gospodarcze, naukowe, jak i osobiste. Zbliżenia te sprzyjają wzajemnemu poznaniu się oraz dostrzeganiu podobieństw i różnic.

Artykuł ma na celu przedstawienie różnic i podobieństw w systemie wartości trzech społeczeństw, ze szczególnym uwzględnieniem wartości religii i rodziny. Zostanie to zrealizowane na podstawie badań European Values Study (EVS) przeprowadzonych w 2008 roku w Czechach i na Słowacji oraz badań własnych w Polsce.

Teoretyczny kontekst analizy — Ronalda Ingleharta teoria zmian wartości

Analiza zostanie przeprowadzona na podstawie koncepcji zmian wartości Ronalda Ingleharta (1977). Inglehart wyszedł od teorii potrzeb Masłowa. Według tej teorii potrzeby ludzkie są zhierarchizowane. Najistotniejsze są potrzeby fizjologiczne, zwłaszcza w warunkach ograniczonych możliwości. Następna, prawie tak samo ważna jak poprzednia, jest potrzeba bezpieczeństwa fizycznego. Po zaspokojeniu podstawowych potrzeb jednostka będzie dążyła do realizacji potrzeb niematerialnych. Zgodnie z rozwijaną przez Ingleharta tezą konkluzja była następująca: wraz z postępującym dobrobytem gospodarczym następuje przejście od wartości materialistycznych (zapewniających bezpieczeństwo i przetrwanie) do wartości postmaterialistycznych (akcentujących potrzeby samoekspresji i jakości życia). Z tych dwu przesłanek można wnioskować o znacznych różnicach w systemach wartości młodego i starszego pokolenia Europejczyków. Koncepcja Ingleharta jest bardzo nośna teoretycznie i wyjaśnia nam współczesną zmianę systemów wartości. Doczekała się również krytyki i uzupełnień (Flanagan, 1987; Fukuyama, 2000). Jedną z nich powstała na gruncie polskim (Ziółkowski, 2000). Marek Ziółkowski uzupełnił koncepcję Ingleharta, przydatną do analiz w krajach postkomunistycznych, rozróżnieniem dwu porządków w wartościach postmaterialistycznych. W wymiarze ekonomicznym zasada interwencjonizmu państwa w produkcję, a zwłaszcza dystrybucję dóbr, przeciwstawia się swobodzie działalności gospodarczej. W wymiarze społeczno-kulturowym porządek oparty na konformizmie pionowym i poziomym przeciwstawia się tolerancji i przyzwoleniu dla inności. Ziółkowski wskazał, że można analizy wartości przeprowadzić na dwu poziomach. Jeden związany jest z wartościami egzystencjalnymi (np. pracą), drugi z kulturowymi (religią, rodziną).

Pierwsze badania European Values Study zostały przeprowadzone w latach 1970 i 1971 w sześciu krajach europejskich, następne rozszerzone były o wybrane kraje pozaeuropejskie (Inglehart, 1990; Inglehart, Basanez, Moreno, 1998; Inglehart i in., 2004; Inglehart, Norris, 2009). Badania te zasadniczo potwierdziły założenia teorii Ingleharta. Jeszcze w latach 70. we wszystkich wymienionych krajach zwolennicy wartości materialistycznych przewyższali liczebnie populację zorientowaną na wartości postmaterialistyczne. Dwadzieścia lat później sytuacja była zdecydowanie odwrotna i wyraźnie następowało przesuwanie się w kierunku wartości postmaterialistycznych (Siemieńska, 2002). Od 1990 roku badania przeprowadzane są również w byłych krajach postkomunistycznych, w tym w Polsce, Czechach i na Słowacji. Najnowsza edycja rezultatów badań z 2008 roku została opublikowana w Czechach i na Słowacji (Rabusic, Halmanova, 2008; Kusa, Zeman, 2008). W Polsce wyniki badań nie zostały opublikowane. Autorka przeprowadziła swoje badania, wykorzystując niektóre z pytań EVS, które dotyczyły wartości religii i rodziny (Swadźba, 2012,

s. 171—172)¹. Porównanie wyników tych badań wykazało czasami zaskakujące różnice w systemie wartości sąsiadujących narodów².

System wartości Polaków, Słowaków i Czechów

Zgodnie z teorią Ingleharta od poziomu rozwoju gospodarczego i poziomu życia mieszkańców zależy ich system wartości. Dlatego zarówno w badaniach EVS, jak i w moich badaniach respondentom zadano pytanie: „W jakim stopniu uważa Pan/i następujące sprawy za ważne w życiu?”. Przeanalizowano pięć wartości: rodzina, religia, czas wolny, przyjaciele, polityka. Możliwe były następujące odpowiedzi: „bardzo ważna”, „ważna”, „mało ważna”, „nieważna”. W tabeli 1 przedstawiono odsetek odpowiedzi: „bardzo ważna” i „ważna”.

Tabela 1

Sprawy ważne w życiu w systemie wartości Polaków, Słowaków i Czechów (%)

Wartości	Bardzo ważna			Ważna		
	Polacy N = 540	Słowacy N = 1509	Czesi N = 1821	Polacy N = 540	Słowacy N = 1509	Czesi N = 1821
Praca	56,0	62,0	43	31,0	28,2	39
Rodzina	90,9	89,5	81	6,7	9,2	16
Religia	35,6	26,4	6	28,3	29,0	13
Czas wolny	24,6	33,5	36	42,0	50,3	51
Przyjaciele	24,6	46,3	40	44,1	42,6	51
Polityka	3,5	4,3	5	9,3	18,0	15

Źródło: Badania i obliczenia własne; Rabusic, Hamanova, 2008, s. 23—28; Kusa, Zeman, 2008, s. 13—18.

Wyniki badań wskazują, że na pierwszym miejscu systemu wartości w trzech społeczeństwach usytuowana jest rodzina. Najwyższe wartości osiąga odpowiedź „bardzo ważna”: w Polsce 90,9%, niewiele mniej na Słowacji (89,5%). Rodzina jest w społeczeństwie polskim i słowackim osią systemu wartości, chociaż ostatnio jej wartość nieznacznie spadła (Inglehart i in., 2004, A001; Boguszewski, 2010; Swadźba, 2012, s. 209—227; Mladek, 2012, s. 231; Boguszewski, 2013). W Czechach odsetek osób umieszczających rodzinę na czele systemu wartości był również wysoki, ale o prawie 10% niższy niż w Polsce i na Słowacji. Rodzina znajduje się więc w centrum uwagi sąsiadów, ale trochę na dalszym planie.

¹ Do badań wybrane zostały trzy miejscowości: Bogucice — dzielnica Katowic, Rydułtowy koło Rybnika oraz podmiejska gmina Wyry (23 km od Katowic). Badaniami objęto mieszkańców w wieku od 19 do 75 lat. Zastosowano kwotowy dobór mieszkańców do badań (wiek, płeć, wykształcenie). Przeprowadzono łącznie 540 wywiadów skategoryzowanych, po 180 wywiadów w każdej z miejscowości.

² Część materiałów została wykorzystana w artykule Swadźba (2013).

Na drugim miejscu w kategorii „bardzo ważna” znajduje się praca. W Polsce 56% respondentów uważa ją za bardzo ważną, a odsetek ten jest jeszcze wyższy na Słowacji (62%). Wyniki badań są zbieżne z badaniami EVS oraz innymi badaniami ogólnoeuropejskimi (Inglehart i in., 2004, s. A005). W Polsce w porównaniu do badań sprzed kilku lat wartość pracy nieznacznie straciła na znaczeniu jako wartość „bardzo ważna”. Częściej respondenci określają ją jako dość ważną (Boguszewski, 2010, 2013). W Czechach praca znajduje się również na drugim miejscu, ale niższy odsetek osób uważa ją za wartość bardzo ważną (43%) (Rabusic, Hamanova, 2018, s. 23). Jest to o 12 punktów procentowych mniej niż w Polsce i 19 punktów procentowych mniej niż na Słowacji. Przyczyną jest najprawdopodobniej niższe bezrobocie w Czechach³, oznaczające większą dostępność pracy i niższe jej wartościowanie.

Następne wartości pokazują zróżnicowanie trzech społeczeństw. W społeczeństwie polskim na kolejnych miejscach znajdują się: religia, przyjaciele, czas wolny i polityka. W społeczeństwie czeskim i słowackim: przyjaciele, czas wolny, religia i polityka (Rabusic, Hamanova, 2008, s. 23—28; Kusa, Zeman, 2008, s. 13—18). Interesujące jest miejsce czasu wolnego jako antynomii wartości pracy.

W społeczeństwie polskim tylko dla 1/4 badanych czas wolny jest „bardzo ważny”, a dla 42,0% respondentów ma „dość ważne” znaczenie. Mniej więcej takie same wyniki pokazują badania EVS (Inglehart, 2004, s. A003). Wartość ta odgrywała więc coraz większą rolę. Jest to ważna konkluzja, ponieważ wzrost wartości czasu wolnego świadczy o docenianiu wartości postmaterialistycznych przez społeczeństwo. W społeczeństwie czeskim i słowackim czas wolny jest dla wyższego odsetka badanych bardzo ważną wartością (Czesi — 36%, Słowacy — 33,5%). Jest to — w porównaniu z Polską — o 11 punktów procentowych więcej w społeczeństwie czeskim oraz o 8,5 punktu procentowego więcej w społeczeństwie słowackim. Nasi sąsiedzi przywiązują więc do czasu wolnego większe znaczenie niż mieszkańcy Polski. Oznacza to przesunięcie systemu wartości z wartości egzystencjalnej, jaką jest praca, w stronę wartości ludycznej, jaką jest czas wolny.

Reasumując analizy dotyczące wartości pracy na tle innych wartości, można stwierdzić, że społeczeństwa trzech nowych krajów Unii Europejskiej wykazują podobieństwa, ale również różnice.

Podobieństwo tkwi w wykrystalizowaniu się na czele systemu wartości rodziny i pracy, stanowiących oś systemu aksjologicznego w analizowanych trzech społeczeństwach. Drugim podobieństwem jest nieprzywiązanie wagi do polityki.

³ W latach 2004—2012 stopa bezrobocia w Polsce, Czechach i na Słowacji kształtowała się na następującym poziomie:

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	19,1	17,9	13,9	9,6	7,1	8,1	9,7	9,7	10,1
Czechy	8,3	7,9	7,1	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0
Słowacja	18,4	16,4	13,5	11,2	9,6	12,1	14,5	13,7	14,0

Źródło: www.ec.europa.eu (data dostępu: 26.01.2014).

Wynika to prawdopodobnie ze złych doświadczeń okresu realnego socjalizmu oraz aktualnej sytuacji politycznej.

Różnicę stanowi rodzina i praca, którym społeczeństwo czeskie przypisuje mniejsze znaczenie niż Polacy czy Słowacy, oraz przyjaciele i czas wolny, gdyż te sfery są z kolei bardziej cenione przez Czechów i Słowaków. Oznacza to, że społeczeństwo czeskie, które w tej grupie krajów jest najbogatsze⁴, większe znaczenie przywiązuje do wartości postmaterialistycznych, natomiast społeczeństwo polskie — do wartości materialistycznych, a społeczeństwo słowackie duże znaczenie przywiązuje do jednych i drugich.

Religia jako wartość

Analizowane trzy społeczeństwa różnią się pod względem wartościowania religii w życiu. Przedstawię tu w skrócie charakterystykę religijności społeczeństwa polskiego, czeskiego i słowackiego, aby pokazać, w jaki sposób religijność wpływa na wartość rodziny. Dokonywanie porównań jest dosyć trudne, ponieważ w społeczeństwie polskim wartość religii należy pokazywać dosyć szczegółowo, ze względu na jej bogactwo i zróżnicowanie.

Analiza religii jako wartości zostanie rozpoczęta od szczegółowej prezentacji autodeklaracji religijności społeczeństwa polskiego. Badania nad autodeklaracją religijną są sukcesywnie realizowane przez socjologów, a wyniki świadczą o tym, że społeczeństwo polskie postrzega siebie jako religijne (Borowik, 2002, s. 383). Systematycznie prowadzone przez CBOS badania wykazują, że od początku lat 90. niezmiennie prawie wszyscy ankietowani (93—97%) określają się jako wierzący, z czego mniej więcej co dziesiąty ocenia swoją wiarę jako głęboką (Boguszewski, 2009, 2014).

Analizowane badania również dotyczyły informacji o deklarowanym wyznaniu oraz deklaracji wiary i praktyk religijnych. W Polsce wśród badanych zdecydowana większość to osoby wyznania rzymskokatolickiego (95,6%). Tylko niewielki odsetek badanych należy do innych wyznań bądź jest niewierzący (protestanci 0,6%, Świadkowie Jehowy 0,6%, niewierzący 1,3%, inne wyznania 1,3%). Społeczeństwo polskie jest więc dość jednolite religijnie. Nie oznacza to jednak, że nie jest w swojej religijności zróżnicowane.

⁴ W latach 2004—2012 poziom PKB *per capita* (UE-28 = 100) w analizowanej grupie krajów wynosił:

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	51	51	52	55	56	61	63	65	67
Czechy	78	79	80	83	81	83	81	81	81
Słowacja	57	60	63	68	73	73	74	75	76

Źródło: www.ec.europa.eu (data dostępu: 26.01.2014).

Prawie jednolite religijnie jest społeczeństwo słowackie. Zdecydowana większość Słowaków deklaruje przynależność do jakiegoś Kościoła. Dominuje przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego — 83,0% (Kusa, Zeman, 2008, s. 88). Następne w kolejności są deklaracje przynależności do: Kościoła ewangelickiego — 6,9%, Kościoła grecko-katolickiego — 5,5%, Kościoła reformowanego — 1,9%. Niewielki odsetek Słowaków deklaruje przynależność do innych wyznań, jak: Kościół prawosławny, Świadkowie Jehowy czy inne kościoły protestanckie.

Odmierna jest sytuacja w społeczeństwie czeskim. Przynależność do jakiegoś wyznania deklaruje tylko 27% mieszkańców (Rabusic, Homanova, 2008, s. 123, 132). Spośród nich 84% należy do Kościoła rzymskokatolickiego, 3% do Kościoła ewangelickiego, 4% do Kościoła czesko-ewangelickiego, 5% do Kościoła czesko-husyckiego, a 5% do innych wyznań. Społeczeństwo czeskie jest więc bardziej zróżnicowane religijnie. Zdecydowana większość nie należy do żadnego kościoła. Pozostała część w większości należy do Kościoła rzymskokatolickiego, tak jak Polacy, ale również do innych wyznań, niektórych nieznanymi w Polsce.

Badania nad religijnością dotyczą deklaracji wiary i praktyk religijnych. W społeczeństwie polskim te deklaracje z reguły są łączone. Z badań wynika, że 93,6% osób jest wierzących. Jest to wysoka wartość, zbliżona do wartości ogólnopolskich, a także wykazanych w badaniach EVS (Inglehart i in, 2004, s. F024, F050; Boguszewski, 2009, 2014). W tabeli 2 zestawiono wyniki autodeklaracji religijności w zależności od płci i wieku.

Tabela 2

Autodeklaracje religijności Polaków (%), N = 540

Grupy badanych	GWiP	WiP	WiN	NiN
Płeć				
Mężczyźni	7,2	62,7	22,1	4,7
Kobiety	12,9	71,1	11,0	3,0
Ogółem	10,0	66,9	16,7	3,9
Wiek				
Do 30	4,9	58,3	23,3	8,7
31—40	7,8	65,7	19,6	4,9
41—50	8,1	69,4	19,8	0,9
51—60	15,8	63,2	15,8	2,1
61—70	9,0	76,9	7,7	3,8
Powyżej 70	19,6	72,5	5,9	2,0

Legenda: GWiP — głęboko wierzący i praktykujący, WiP — wierzący i praktykujący, WiN — wierzący i niepraktykujący, NiN — niewierzący i niepraktykujący, ale tolerancyjny religijnie.

Źródło: Badania i obliczenia własne.

W tabeli nie uwzględniono kategorii „brak odpowiedzi” ani pojedynczych przypadków odpowiedzi.

Tak sformułowana kateria z reguły orientuje badanych na deklaracje dotyczące praktyk, ponieważ zdecydowana większość respondentów deklaruje się

jako wierzący. Wyniki wskazują, że w większości należą oni do osób wierzących i praktykujących (głęboko wierzący i praktykujący 10,0%, wierzący i praktykujący 66,7%). Autodeklaracje religijności zależne są przede wszystkim od płci i wieku. Są to najistotniejsze zmienne niezależne, które różnicują religijność w polskim społeczeństwie.

Kobiety są bardziej religijne od mężczyzn. Taka zależność jest odnotowana w badaniach socjologicznych (Mariański, 1991; Górny, 2008; Wciórka, 2001; Boguszewski, 2014). Zdecydowanie wyższy odsetek stanowią kobiety deklaruujące, że są głęboko wierzące i praktykujące oraz wierzące i praktykujące, a niższy — całkowicie niewierzące. Kobiety przez swoje deklaracje i postawę w wykonywaniu praktyk są przekąźnikami religijności w rodzinach. Badania wykazują, że więcej niż połowa mężczyzn nie ma już kontaktu z kościołem instytucjonalnym (Swadźba, 2012, s. 345—391). Dominują wśród nich młodzi mężczyźni, co jest prawidłowością ogólnopolską (Wciórka, 2001; Boguszewski, 2014). Wyniki badań własnych wskazują, że proces ten objął również średnie pokolenie mężczyzn.

Autodeklaracje religijności są zależne od wieku. Wskazują na to inne badania socjologiczne (Mariański, 1991; Górny, 2008; Wciórka, 2001; Boguszewski, 2014, 2016). Badania CBOS wykazują, że ludzie starsi, w wieku 55 lat i więcej, okazują się bardziej religijni niż pozostali, tzn. częściej uczestniczą w praktykach religijnych (Boguszewski, 2009). Taka prawidłowość dotyczy i przedstawionych tu badań. Osoby starsze częściej deklarują swoją wiarę i praktyki religijne niż osoby w młodym wieku. Dotyczy to osób głęboko wierzących i praktykujących oraz wierzących i praktykujących. W pierwszej grupie różnica jest czterokrotna, w drugiej o około 20%. Z kolei w najmłodszej grupie wiekowej zdecydowanie częstsze są deklaracje jako wierzących i niepraktykujących (do 30 lat 23,3%, 61—70 lat 7,7%). Najwyższy odsetek osób niewierzących i niepraktykujących występuje w najmłodszej grupie wiekowej.

Religijność Słowaków jest nieco niższa niż Polaków (tab. 3). Pomimo przynależności do Kościołów, głównie katolickiego, tylko 74,8% deklaruje, że wierzy w Boga (Kusa, Zeman, 2008, s. 92—94). Podobny jest odsetek osób przywiązujących wagę do religijnego uświęcania narodzin (75,9%) i śmierci (75,2%). Nieco niższy odsetek Słowaków przywiązuje wagę do religijnego uświęcania zawarcia małżeństwa (72,8%). Można uznać, że dla około 3/4 Słowaków religia jest na tyle ważna, że chcieliby, by była obecna w ważnych momentach życia. Zdecydowanie mniej istotna jest natomiast w życiu codziennym, co pokazuje odsetek osób systematycznie praktykujących. Nieco powyżej 1/3 Słowaków systematycznie praktykuje w dni powszednie i w niedzielę (34,3%). Częściej praktykują kobiety, bo prawie 40% systematycznie, a tylko poniżej 20% nigdy. Jest to prawie o 14% niższy odsetek niż mężczyzn niepraktykujących. Różnica między niepraktykującymi mężczyznami a kobietami jest zdecydowanie wyższa niż w Polsce. W Słowacji proces laicyzacji dotyczy więc przede wszystkim mężczyzn.

Tabela 3

Praktyki religijne Słowaków (%), N = 1 509

Grupy badanych	Częściej niż raz na tydzień	Raz w tygodniu	Raz w miesiącu	W święta kościelne	Raz w roku	Rzadziej	Nigdy
Płeć							
Mężczyźni	4,6	22,6	8,3	16,0	3,7	10,1	33,4
Kobiety	12,4	28,3	9,5	12,7	4,8	19,6	19,6
Ogółem	8,7	25,6	8,9	14,3	4,2	10,8	26,2
Wiek							
18—24	2,4	29,0	8,8	13,3	7,7	12,5	22,5
25—34	4,7	18,0	10,6	14,6	4,3	11,5	35,9
35—44	7,0	25,5	9,1	14,0	4,9	11,7	26,9
45—54	7,7	24,4	9,8	17,2	4,6	7,9	27,1
55—64	12,8	27,6	8,7	14,4	2,3	12,0	20,8
65 i więcej	18,7	31,7	5,6	11,6	1,6	8,7	21,1

Źródło: Kusa, Zeman, 2008, s. 90.

Na praktyki religijne wpływa również wiek. Oczywiście, młodsze pokolenie Słowaków jest mniej religijne niż pokolenie starsze i w mniejszym stopniu systematycznie praktykuje. Najniższe wskaźniki praktyk religijnych nie dotyczą najmłodszego pokolenia w wieku 18—24 lat, lecz w wieku 25—34 lata (22,7%). Różnica w systematycznych praktykach religijnych pomiędzy osobami najstarszymi, w wieku 65 i więcej lat, a osobami w przedziale 25—34 lata wynosi 22,7%. Jest to podobna różnica jak w Polsce, ale przy znacznie niższej podstawie. Wynika z tego, że młode pokolenie Słowaków ulega w bardzo szybkim stopniu laicyzacji i odchodzi od praktyk religijnych. Dotyczy to przede wszystkim młodych mężczyzn.

Religia w życiu Czechów nie odgrywa takiej roli, jak w życiu Polaków czy Słowaków. Wiarę deklaruje tylko 31% osób (Rabusic, Homanova, 2008, s. 123, 132). Bóg nie jest jednak nieistotny w życiu Czechów, ponieważ 40% deklaruje, że ma on dla nich znaczenie. Rzadziej są jednak deklarowane praktyki religijne. Tabela 4 pokazuje częstotliwość tych praktyk w zależności od płci i wieku.

Kobiety częściej wypełniają praktyki religijne niż mężczyźni. Dotyczy to szczególnie sytuacji, gdy praktyki religijne wymagają większej częstotliwości (kilka razy w tygodniu, raz w tygodniu, raz w miesiącu). Kobiety wykazują się więc większą systematycznością praktyk religijnych i przywiązują wagę nie tylko do deklaracji wiary, lecz także do praktycznego wypełniania zaleceń kościoła instytucjonalnego. Efektem tego jest prawie o 10% niższy udział kobiet czeskich w kategorii osób niepraktykujących religijnie.

Podobne zależności jak w Polsce i na Słowacji wynikają z analizy wieku respondentów. Bardzo niski odsetek osób młodych do 44. roku życia uczestniczy w praktykach religijnych. Czesi starszego pokolenia nieco częściej deklarują praktyki religijne, jednak nawet w najstarszym pokoleniu nie praktykuje prawie połowa

osób, a 15% praktykuje bardzo rzadko. Procesy laicyzacyjne dotarły więc również do najstarszego pokolenia, jednak w nieco niższym zakresie. Należy dodać, że procesy te są mniej zaawansowane na graniczących ze Śląskiem Morawach niż w Czechach.

Tabela 4

Praktyki religijne Czechów (%), N = 1 821

Grupy badanych	Częściej niż raz na tydzień	Raz w tygodniu	Raz w miesiącu	W święta kościelne	Raz w roku	Rzadziej	Nigdy
Płeć							
Mężczyźni	1	3	3	6	7	15	64
Kobiety	5	7	4	10	7	13	54
Ogółem	3	5	3	8	7	14	59
Wiek							
18—29	2	2	2	6	9	15	65
30—44	3	3	2	8	5	12	67
45—59	2	7	4	9	7	14	58
60 i więcej	5	10	6	10	7	15	47
Region							
Morawy	5	7	6	10	8	16	49
Czechy	2	5	2	7	7	11	65

Źródło: Rabusic, Homanova, s. 127.

Społeczeństwo czeskie przywiązuje większe znaczenie do religijnego uświęcania narodzin, śmierci i zawarcia związku małżeńskiego, niż wynikałoby to z wielkości odsetka osób wierzących. I tak: 36% badanych w ramach EVS Czechów uważało, że ważne jest religijne uświęcenie narodzin (45% na Morawach); prawie 1/3 uważała, że ważne jest religijne uświęcenie małżeństwa (na Morawach 40%); prawie 40% Czechów uważa, że ważne jest religijne uświęcenie śmierci (na Morawach 46%) (Rabusic, Homanova, 2008, s. 129—131). Wyniki wskazują, że wyższy odsetek społeczeństwa czeskiego przywiązuje wagę do religijnego uświęcania „ważnych momentów przejścia” niż odsetek deklarujących wiarę. Oznaczałoby to trwanie przy tradycyjnych formach uświęcania ważnych wydarzeń w życiu, które uświetniają uroczystość, a nie deklarację rzeczywistej wiary. Takie tendencje występują również w Polsce. Osoby deklarujące się jako niewierzące decydują się na wypełnianie jednorazowych praktyk religijnych, jak: chrzest dziecka, ślub kościelny i pogrzeb katolicki w rodzinie (Swadźba, 2012, s. 366—369).

Analiza dotycząca wartości religii wskazuje na pewne podobieństwa, ale także różnice trzech analizowanych społeczeństw.

Różnice dotyczą intensywności funkcjonowania wartości religijnych w świadomości społeczeństw. Wartości te są w największym stopniu obecne w społeczeństwie

polskim, w nieco niższym w społeczeństwie słowackim, a w najniższym w społeczeństwie czeskim. Dotyczy to deklaracji wiary i intensywności praktyk, zarówno jednorazowych, jak i wielorazowych. Społeczeństwa polskie i słowackie są pod tym względem bardziej podobne do siebie niż do społeczeństwa czeskiego. Wynika to z odmienności losów historycznych. W Polsce i na Słowacji Kościół katolicki odgrywał dużą rolę, szczególnie dotyczyło to Polski, w podtrzymywaniu tożsamości kulturowej. W Czechach to ruch husycki był czynnikiem umacniającym tożsamość, a Kościół katolicki był narzędziem umacniania władzy w rękach Habsburgów.

Podobieństwa dotyczą występowania różnic w intensywności praktyk religijnych w zależności od takich cech strukturalnych, jak płeć i wiek. Analizy wskazują, że we wszystkich trzech społeczeństwach jednorazowe praktyki religijne wypełniane są również ze względu na społeczną tradycję, a nie na deklarację wiary.

Małżeństwo i rodzina jako wartość

Małżeństwo jako instytucja przestarzała

Jak wykazały poczynione do tej pory analizy, rodzina jest najważniejszą wartością. Ważne jest jednak pytanie, co się kryje pod taką deklaracją zdecydowanej części respondentów. Czyli po pierwsze, jak pojęcie rodziny jest definiowane? Jak postrzegana jest instytucja małżeństwa? Jak przyswojone są normy moralności małżeńskiej i rodzinnej? Przyswojenie sobie wartości i norm zależne jest od deklaracji religijności, a te były zróżnicowane w trzech narodach. Dlatego zasadne będzie pytanie, w jakim stopniu deklarowanie większego przywiązania do wartości religijnych wpływa na wartości małżeństwa i rodziny.

Najbardziej radykalnym przejawem kryzysu rodziny jest podważenie sensu jej istnienia jako podstawowej komórki życia społecznego. Mówi się o schyłku małżeństwa i rodziny jako instytucji społecznej (Popenoe, 1993). Badania EVS wykazują jednak, że sytuacja jest bardzo zróżnicowana w różnych państwach. Zależy również od wieku badanych (Inglehart, 2004, s. D022). Dlatego istotne było zbadanie, w jakim stopniu mieszkańcy trzech krajów akceptują małżeństwo, a w jakim stopniu uważają je za instytucję przestarzałą. Zadane zostało wobec tego pytanie: „Czy zgadza się Pan/i, że małżeństwo jest instytucją przestarzałą? W tabelach 5—7 przedstawiono wyniki badań w korelacji z wiekiem.

Postaramy się porównać wyniki trzech społeczności, chociaż w badaniach czeskich brak kategorii „trudno powiedzieć”. W społeczeństwie polskim analiza wypowiedzi respondentów wskazuje, że zdecydowana większość z nich uważa, że małżeństwo nie jest instytucją przestarzałą. Odsetek osób zgadzających się z takim twierdzeniem wynosi tylko 8,0% i jest niższy niż w badaniach EVS na próbie ogólnopolskiej (9,0%) (Inglehart, 2004). Świadczy to o trwałości instytucji małżeństwa w świadomości badanych i docenianiu jej wartości. W społeczeństwie

słowackim prawie 14% badanych kontestuje małżeństwo. Jest to wyższy odsetek niż w Polsce, ale świadczy jeszcze o umiarkowanej akceptacji małżeństwa. W społeczeństwie czeskim akceptacja tego twierdzenia dotyczy prawie 1/4 osób. Jest ona zdecydowanie wyższa niż w społeczeństwie polskim. Różnice w poziomie braku akceptacji małżeństwa i jego kontestacji można tłumaczyć różnicą w poziomie religijności i przyswojeniem wartości religijnych, które są najsilniejsze w Polsce, a najsłabsze w Czechach.

Tabela 5

„Małżeństwo to instytucja przestarzała” —
odpowiedzi Polaków (%), N = 540

Grupy badanych	Zgoda	Brak zgody	Trudno powiedzieć
Płeć			
Mężczyźni	9,4	76,1	14,1
Kobiety	6,5	80,6	11,8
Ogółem	8,0	78,3	13,0
Wiek			
Do 30	18,4	65,0	16,5
31—40	11,8	74,5	13,7
41—50	1,8	80,2	18,0
51—60	5,3	81,1	12,6
61—70	3,8	85,9	9,0
Powyżej 70	3,9	92,2	2,0

Źródło: Badania i obliczenia własne.

W tabeli nie uwzględniono kategorii „brak odpowiedzi” ani pojedynczych przypadków odpowiedzi.

Tabela 6

„Małżeństwo to instytucja przestarzała” —
odpowiedzi Słowaków (%), N = 1 509

Grupy badanych	Zgoda	Brak zgody	Trudno powiedzieć
Płeć			
Mężczyźni	15,2	79,5	4,7
Kobiety	12,5	77,8	8,3
Ogółem	13,9	78,7	6,4
Wiek			
18—24	20,4	73,5	6,1
25—34	18,3	73,2	7,2
35—44	14,8	76,1	9,1
45—54	12,0	82,0	5,1
55—64	9,5	80,7	7,3
Powyżej 65	7,6	88,5	2,7

Źródło: Kusa, Zeman, 2008, s. 151.

Tabela 7

„Małżeństwo to instytucja przestarzała” —
odpowiedzi Czechów (%), N = 1 821

Grupy badanych	Zgoda	Brak zgody	Trudno powiedzieć
Płeć			
Mężczyźni	27	73	X
Kobiety	22	78	X
Ogółem	24	76	X
Wiek			
18—29	43	57	X
30—44	27	73	X
45—59	18	82	X
Powyżej 60	13	87	X

Źródło: Rabusic, Homanova, s. 170.

Na akceptację wpływa również stan cywilny badanych. Osoby rozwiedzione, żyjące w separacji oraz w związkach partnerskich w większym stopniu nie akceptują instytucji małżeństwa. Taka postawa wobec małżeństwa jako instytucji wynika prawdopodobnie z doświadczeń osobistych (Swadźba, 2012, s. 297). Ze względu na wyższe wskaźniki rozwodów i kohabitacji w społeczeństwie czeskim akceptacja instytucji małżeństwa jest tam niższa niż na Słowacji, a zdecydowanie niższa niż w Polsce (Górny, 2009, s. 14—17).

Na poziom akceptacji małżeństwa jako instytucji wpływają cechy społeczno-demograficzne badanych. W analizowanych trzech krajach występuje duże zróżnicowanie postaw.

Kobiety częściej akceptują małżeństwo, taką zależność można odnotować w Polsce i Czechach, częściowo na Słowacji (Swadźba, 2012, s. 296; Rabusic, Homanova, 2008, s. 170; Kusa, Zeman, 2008, s. 151). Brak zgody na to twierdzenie wyraziło o 5% więcej kobiet niż mężczyzn w obydwu krajach (Polska: K — 80,6%, M — 76,1%, Czechy: K — 78%, M — 73%). Natomiast na Słowacji wyższy odsetek kobiet niż mężczyzn (o 2,7%) nie zgodził się z tym twierdzeniem. Słowaczki wykazały się bardziej niezdecydowane w swych poglądach na małżeństwo niż Słowacy.

Akceptacja małżeństwa jako potrzebnej instytucji jest zależna od innych czynników strukturalnych. Przede wszystkim małżeństwo jest zdecydowanie częściej traktowane jako instytucja przestarzała przez ludzi młodych, którzy kontestują jego istnienie (Inglehart i in., 2004, s. D022). Jednak w Polsce aż 2/3, a na Słowacji prawie 3/4 badanych docenia jego ważność jako instytucji w czasach współczesnych. Z dokładniejszych analiz wynika jednak, że po okresie wspólnego zamieszkiwania młodzi ludzie zawierają małżeństwo. Akceptacja małżeństwa jako instytucji jest w słowackim i w polskim młodym pokoleniu zdecydowanie wyższa niż w Czechach, gdzie prawie połowa młodych ludzi kontestuje instytucję małżeństwa. Taka tendencja powoduje zagrożenie jej istnienia i niewypełnienie wielu funkcji.

Normy moralności małżeńskiej i rodzinnej

W każdej kulturze życie rodzinne obwarowane jest normami moralnymi. Regulują one współżycie społeczne oraz spełnianie ról rodzinnych. Wyznaczają zasady współżycia między małżonkami oraz obowiązki rodziców i dzieci. Niedostosowanie się do tradycyjnych norm moralności małżeńskiej nie jest charakterystyczne dla dzisiejszych czasów. Liberalizacja norm moralności małżeńskiej w ciągu 20 lat stale postępuje, co jest odnotowane w badaniach CBOS (Boguszewski, 2010, 2014). Liberalizacji podlegają opinie dotyczące różnych zjawisk i zachowań związanych z życiem małżeńskim. W celu zbadania, co się kryje pod deklarowaną wartością rodziny, zainteresowanie skierowano na moralność małżeńską, a szczególnie na czynniki decydujące o jej zmianie. Dlatego respondentom zadano pytania o akceptację zachowań dotyczących kilku kontrowersyjnych kwestii: niewierności w małżeństwie, przerywania ciąży, rozwodów, homoseksualizmu, przygodnych stosunków seksualnych (tab. 8). W badaniach polskich i słowackich zadaniem respondentów było ocenić te zachowania w skali od 1 (brak usprawiedliwienia) do 5 (pełne usprawiedliwienie).

Tabela 8

Akceptacja kontrowersyjnych zachowań moralnych — odpowiedzi Polaków, N = 540

Grupy badanych	1	2	3	4	5	Trudno powiedzieć
Przypadkowe stosunki seksualne						
Do 30 lat	62,2	20,4	2,9	7,8	6,8	0,0
31—40 lat	67,6	17,6	9,8	1,0	2,0	2,0
41—50 lat	82,0	11,7	4,5	1,8	0,0	0,0
51—60 lat	84,2	10,5	2,1	0,0	2,1	1,1
61—70 lat	88,5	3,8	2,6	0,0	0,0	5,1
Powyżej 70 lat	92,2	3,9	3,9	0,0	0,0	0,0
Ogółem	77,8	12,4	4,4	2,0	2,0	1,3
Niewierność w małżeństwie						
Do 30 lat	86,4	5,8	3,9	1,0	1,9	1,0
31—40 lat	82,4	7,8	2,0	1,1	3,9	2,9
41—50 lat	86,5	9,0	2,7	0,9	0,9	0,0
51—60 lat	91,6	4,2	2,1	0,0	1,1	1,1
61—70 lat	93,6	1,3	3,8	0,0	0,0	1,3
Powyżej 70 lat	94,1	2,0	2,0	2,0	0,0	0,0
Ogółem	88,3	5,6	2,8	0,7	1,5	1,1
Przerywanie ciąży						
Do 30 lat	62,1	16,5	11,7	2,9	5,8	1,0
31—40 lat	59,8	11,8	17,6	3,9	4,9	2,0
41—50 lat	69,4	11,7	12,6	3,6	1,8	0,9

51—60 lat	61,1	18,9	10,5	4,2	3,2	2,1
61—70 lat	61,5	12,8	19,2	2,6	2,6	1,3
Powyżej 70 lat	64,7	15,7	13,7	0,0	2,0	3,9
Ogółem	63,1	14,4	14,1	3,1	3,5	1,7
Homoseksualizm						
Do 30 lat	43,7	8,7	22,3	7,8	17,5	0,0
31—40 lat	49,0	12,7	14,7	11,8	9,8	2,0
41—50 lat	65,8	9,0	13,5	4,5	6,3	0,9
51—60 lat	58,9	15,8	9,5	4,2	10,5	1,1
61—70 lat	67,9	9,0	11,5	3,8	6,4	1,3
Powyżej 70 lat	82,4	3,9	3,9	0,0	5,9	3,9
Ogółem	59,1	10,4	13,5	5,9	9,8	1,3
Rozwód						
Do 30 lat	24,3	14,6	23,3	14,6	22,3	1,0
31—40 lat	27,5	7,8	29,4	12,7	19,6	2,9
41— 50 lat	36,9	12,6	28,8	8,1	12,6	0,9
51—60 lat	40,0	14,7	24,2	10,5	9,5	1,1
61—70 lat	35,9	17,9	20,5	11,5	11,5	2,6
Powyżej 70 lat	52,9	11,8	21,6	7,8	5,9	0,0
Ogółem	34,6	13,1	25,2	11,1	14,4	1,5

Legenda: 1 — brak usprawiedliwienia, 5 — pełne usprawiedliwienie.

Źródło: Badania i obliczenia własne.

W tabeli nie uwzględniono kategorii „brak odpowiedzi” ani pojedynczych przypadków odpowiedzi.

Analiza wypowiedzi respondentów polskich wskazuje, że najbardziej potępiana jest niewierność w małżeństwie, następnie przypadkowe stosunki seksualne, w najmniejszym stopniu rozwód. Akceptacja bądź brak akceptacji pewnych zachowań wskazują na większą restryktywność i zachowawczość badanych. Badania CBOS zrealizowane na próbie ogólnopolskiej wykazują wyższą akceptację niewierności w małżeństwie (4%), przerywania ciąży (12%) i rozwodów (32%) (Boguszewski, 2010). Do podobnych wniosków można dojść porównując badania EVS (Inglehart, 2004, s. F.120).

Najistotniejszym czynnikiem różnicującym w społeczeństwie polskim opinie na temat kontrowersyjnych zachowań w małżeństwie i rodzinie jest wiek respondentów. Młode i starsze pokolenie najbardziej podzieliły następujące kwestie: przypadkowe kontakty seksualne i stosunek do homoseksualizmu, w mniejszym stopniu rozwody. Różnica między najmłodszym a najstarszym pokoleniem w kwestii akceptacji homoseksualizmu wynosi prawie 40%. Obserwujemy w społeczeństwie polskim dużą pokoleniową zmianę opinii na temat tego zjawiska. Prawie 30% mniej młodych respondentów potępia stosunki seksualne z osobami nieznanymi. Są one akceptowane przez około 7% reprezentantów tej kategorii wiekowej. Pewna różnica w poglądach dotyczy również rozwodów. Rozwody są potępiane przez

1/4 badanych osób z młodego pokolenia i połowę badanych z pokolenia najstarszego. Około 1/4 respondentów ma ambiwalentne poglądy na to zagadnienie. W grupie wiekowej 50—60 lat część osób akceptuje, a część waha się w poglądach na kontrowersyjne zachowania. Należy zaakcentować, że tę grupę stanowią rodzice młodego pokolenia, dla których akceptacja kontrowersyjnych zachowań oznacza akceptację zachowań swych dzieci. Natomiast najstarsze pokolenie wykazuje tradycyjne poglądy na wiele spraw.

Występują podobieństwa pokoleniowe w ocenie pewnych norm moralnych w młodym i starszym pokoleniu Polaków. Młode i starsze osoby wykazują podobne poglądy na niewierność w małżeństwie i przerywanie ciąży. Niewierność w małżeństwie jest w zdecydowanej części potępiana, niewielki odsetek badanych na nią przyzwala. Natomiast aborcja jest w znacznej części potępiana. Część respondentów tylko w określonych sytuacjach dopuszcza przerywanie ciąży.

Społeczeństwo słowackie i czeskie w poglądach na normy moralności małżeńskiej i rodzinnej różni się od społeczeństwa polskiego. Ze względu na bliskość poglądów społeczeństwa słowackie i czeskie będą analizowane razem. Wyniki badań nad podobnymi kontrowersyjnymi zachowaniami przedstawiono w tabelach 9 i 10. Autorzy źródłowej książki skomasowali odpowiedzi respondentów czeskich w trzy grupy.

Tabela 9

Akceptacja kontrowersyjnych zachowań moralnych — odpowiedzi Słowaków (%), N = 1 509

Grupy badanych	1	2	3	4	5	Trudno powiedzieć
Przypadkowe stosunki seksualne						
18—24 lat	28,1	12,7	30,7	12,1	11,1	5,2
25—34 lat	34,8	13,6	27,6	11,3	8,6	4,3
35—44 lat	34,8	21,8	22,7	10,1	3,1	7,5
45—54 lat	41,2	19,9	25,2	5,1	3,1	5,5
55—64 lat	46,9	16,8	21,1	6,8	1,6	6,9
Powyżej 65 lat	56,5	13,1	16,4	4,7	1,2	8,1
Ogółem	40,1	16,4	24,0	8,5	4,8	6,2
Niewierność w małżeństwie						
18—24 lat	42,5	17,9	21,7	4,9	5,9	7,1
25—34 lat	53,9	14,8	18,1	4,7	5,1	3,4
35—44 lat	45,8	20,3	23,1	2,9	1,5	6,5
45—54 lat	52,1	19,9	19,6	2,2	1,1	5,0
55—64 lat	49,4	21,0	17,2	6,1	2,5	3,9
Powyżej 65 lat	63,9	17,3	10,6	2,2	1,5	4,4
Ogółem	51,2	18,5	18,5	3,9	2,9	5,0
Przerywanie ciąży						
18—24 lat	26,0	12,9	25,2	18,3	10,6	6,9
25—34 lat	22,7	10,4	24,4	21,8	15,2	5,6
35—44 lat	26,6	15,3	30,5	8,1	11,5	8,0

45—54 lat	32,5	15,3	29,9	9,1	5,2	8,0
55—64 lat	33,1	15,0	26,3	10,8	5,3	9,4
Powyżej 65 lat	47,9	11,5	19,6	5,7	5,1	10,3
Ogółem	30,9	13,3	26,1	12,5	9,1	7,9
Homoseksualizm						
18—24 lat	16,7	9,7	23,4	23,0	20,6	6,6
25—34 lat	17,7	11,5	16,7	16,8	29,5	7,8
35—44 lat	22,3	13,8	22,6	10,6	21,9	8,9
45—54 lat	27,0	11,6	27,8	7,9	14,5	11,2
55—64 lat	30,8	12,4	16,4	10,5	15,2	14,7
Powyżej 65 lat	38,6	12,5	15,2	6,3	12,7	14,8
Ogółem	25,2	12,0	20,3	12,5	19,6	10,5
Rozwód						
18—24 lat	11,0	15,1	25,9	23,5	17,1	7,3
25—34 lat	15,4	12,4	30,5	19,5	19,2	3,0
35—44 lat	15,0	18,3	31,9	9,9	17,6	7,3
45—54 lat	18,2	15,4	38,5	7,2	14,3	6,3
55—64 lat	17,6	17,3	28,5	14,1	16,9	5,7
Powyżej 65 lat	30,7	13,5	28,4	8,2	11,8	7,3
Ogółem	17,8	15,3	30,8	13,8	16,3	6,0

Legenda: 1 — brak usprawiedliwienia, 5 — pełne usprawiedliwienie.

Źródło: Kusa, Zeman, s. 118—122.

Analiza wyborów odpowiedzi respondentów słowackich i czeskich wskazuje na znaczniejszy liberalizm wobec kontrowersyjnych norm. Występują podobieństwa, jeśli chodzi o kolejność braku akceptacji, ale ten brak wyraża niższy odsetek osób i — co interesujące — zdecydowanie niższy odsetek Słowaków. Na pierwszym miejscu w braku akceptacji znajduje się „niewierność w małżeństwie” (S — 51,2%, Cz — 65%), na drugim „stosunki seksualne z osobami, których się nie zna” (S — 40,1%, Cz — 58%). Kolejność braku akceptacji jest podobna, ale około 20% mniej Czechów niż Polaków podziela takie poglądy, a aż o 37% Słowaków. Podobieństwo obydwu społeczeństw obserwuje się również w stosunkowo niskim wskaźniku potępienia dla rozwodu, taką opinię wyraża 1/4 Czechów, a tylko 17,8% Słowaków. Polacy w porównaniu do dwu analizowanych narodów bardziej potępiają rozwody, ale różnica w opiniach o tym zjawisku nie jest taka znacząca, ponieważ wynosi tylko 10% w stosunku do Czechów, a 15% w stosunku do Słowaków. Polaków od południowych sąsiadów różni szczególnie brak akceptacji dwu kontrowersyjnych zjawisk: przerywania ciąży i homoseksualizmu. Przerywanie ciąży zdecydowanie potępia 63,1% Polaków, 30,9% Słowaków, 30,0% Czechów. Analogicznie homoseksualizm zdecydowanie potępia 59,1% Polaków, 25,2% Słowaków i 40,0% Czechów. Pomiędzy opiniami Polaków i dwu pozostałych społeczeństw występuje dosyć duża różnica procentowa. Wynosi ona w odniesieniu do

Tabela 10

Akceptacja kontrowersyjnych zachowań —
odpowiedzi Czechów (%), N = 1 821

Grupy badanych	Nigdy	To zależy	Zawsze
Przypadkowe stosunki seksualne			
18—29 lat	47	33	20
30—44 lat	51	35	13
45—59 lat	61	29	9
Powyżej 60 lat	72	23	5
Ogółem	58	30	12
Niewierność w małżeństwie			
18—29 lat	57	32	11
30—44 lat	62	31	6
45—59 lat	64	31	6
Powyżej 60 lat	77	20	3
Ogółem	65	29	6
Przerywanie ciąży			
18—29 lat	27	37	36
30—44 lat	22	42	36
45—59 lat	24	46	30
Powyżej 60 lat	47	35	18
Ogółem	30	40	30
Homoseksualizm			
18—29 lat	33	29	38
30—44 lat	33	32	34
45—59 lat	39	32	29
Powyżej 60 lat	56	29	15
Ogółem	40	31	29
Rozwód			
18—29 lat	25	39	36
30—44 lat	16	47	38
45—59 lat	20	51	29
Powyżej 60 lat	38	43	19
Ogółem	25	45	30

Źródło: Rabusic, Homanova, 2008, s. 192, 294, 295, 296, 300.

homoseksualizmu prawie 20% (Czesi) i 34% (Słowacy), a w odniesieniu do aborcji 33% w przypadku obydwu narodów. Stosunek do aborcji jest najbardziej kontrowersyjnym zachowaniem różniącym obydwa społeczeństwa. Na silny brak akceptacji tego zjawiska w społeczeństwie polskim wpływa nie tylko polskie restrykcyjne

prawo, lecz także nauczanie Kościoła katolickiego. W społeczeństwie słowackim, pomimo przynależności do Kościoła katolickiego, normy moralności małżeńskiej i rodzinnej nie są surowo przestrzegane, a postawy są bardziej liberalne. Podobnie jest w społeczeństwie czeskim.

Stosunek do kontrowersyjnych norm moralnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego jest zależny, podobnie jak w społeczeństwie polskim, od cech strukturalnych respondentów. W słowackim i czeskim młodym pokoleniu brak akceptacji kontrowersyjnych zachowań występuje w takiej samej kolejności jak w całym społeczeństwie, ale jest o 20—25% niższy. Najbardziej rozbieżne są postawy starszego i młodego pokolenia Słowaków i Czechów wobec kontaktów seksualnych z osobami, których się nie zna (różnica: 28,4% wśród Słowaków, 25% wśród Czechów), a najmniej wobec rozwodów (różnica: 19,7% wśród Słowaków, 13% wśród Czechów). W środku z różnicą 20—21% sytuuje się niewierność w małżeństwie i przerywanie ciąży. Różnice międzypokoleniowe są najmniejsze w społeczeństwie czeskim, trochę większe w społeczeństwie słowackim, a największe w społeczeństwie polskim. Czeska starsza generacja wykazuje się największym liberalizmem moralnym, a polska największym konserwatyzmem.

Porównanie młodego słowackiego i czeskiego oraz polskiego pokolenia wskazuje na większy liberalizm dwóch pierwszych, szczególnie słowackiego. Dotyczy to prawie wszystkich kontrowersyjnych twierdzeń. Największa różnica dotyczy stanowiska wobec przerywania ciąży (wybór pierwszej możliwości 34—35%) i niewierności w małżeństwie (prawie 30—40%). Mniejsze różnice dotyczą akceptacji przypadkowych stosunków seksualnych (15—25%) i homoseksualizmu (10—20%). Występują niewielkie różnice w braku akceptacji rozwodów pomiędzy młodym czeskim i polskim pokoleniem. Jest to o tyle ciekawe, że również to kontrowersyjne zachowanie jest zabronione przez Kościół katolicki, natomiast akceptacja polskiego młodego pokolenia jest uzależniona od okoliczności i ich racjonalizacji. Polskie młode pokolenie, mimo że deklaruje przynależność do Kościoła katolickiego, podchodzi selektywnie do norm moralności małżeńskiej i rodzinnej i traktuje je wybiórczo. Słowackie młode pokolenie, chociaż formalnie należy do Kościoła katolickiego, nie przestrzega norm przez Kościół zalecanych. Badania wykazują, że przynależność do Kościoła katolickiego nie ma aż takiego wpływu na zachowanie norm. Czeskie młode pokolenie, zdecydowanie bardziej laickie, traktuje wymienione normy w sposób kompleksowy, kierując się w ich akceptacji sumieniem.

Podsumowując i generalizując ten punkt analiz, można stwierdzić, że:

- Występują znaczne różnice w braku akceptacji kontrowersyjnych norm w społeczeństwie polskim, słowackim i czeskim. Społeczeństwo polskie wykazuje się większym tradycjonalizmem i w większym stopniu nie akceptuje kontrowersyjnych zachowań moralnych. Przyczyna tkwi w instytucjonalnej przynależności do Kościoła katolickiego i w większej religijności społeczeństwa polskiego. Ta druga z przyczyn jest bardziej istotna, ponieważ polski Kościół katolicki ma silniejszy wpływ na zachowania wiernych, szczególnie starszego pokolenia. Społeczeństwo czeskie wykazuje się większym liberalizmem i wyższą akcep-

tacją kontrowersyjnych norm moralnych. Wynika to z laickości społeczeństwa czeskiego i niższej akceptacji norm religijnych.

- W analizowanych trzech społeczeństwach stwierdzona została zasadniczo taka sama oś kolejności akceptacji poszczególnych norm moralności małżeńskiej i rodzinnej. Normą uzyskującą prawie taki sam poziom braku akceptacji w trzech społeczeństwach jest rozwód. W polskim młodym pokoleniu pomimo deklarowanej przynależności do Kościoła katolickiego występuje religijność selektywna, nieuwzględniająca jego nauk.

Zakończenie

Analiza porównawcza systemu wartości społeczeństwa polskiego, słowackiego i czeskiego, dokonana nawet w tak niewielkim zakresie, wskazuje na podobieństwa, a także na różnice funkcjonujące w świadomości obydwu społeczeństw. Pozwala również wskazać zaawansowanie procesów modernizacyjnych i miejsce w przechodzeniu od materialistycznych do postmaterialistycznych wartości.

- Społeczeństwo polskie w swoim systemie wartości wykazuje się większym tradycjonalizmem. Duże znaczenie mają trzy zasadnicze wartości: rodzina, praca i religia. Różnica pomiędzy polskim a słowackim i czeskim społeczeństwem wynika z nadawania zdecydowanie większego znaczenia wartościom religijnym przez polskie społeczeństwo, pozostające pod silnym wpływem Kościoła katolickiego. W polskim społeczeństwie przekłada się to na przywiązywanie wagi do instytucji małżeństwa oraz norm moralności małżeńskiej i rodzinnej. Selektywność polskiej religijności powoduje, że nie wszystkie normy są rygorystycznie przestrzegane. W społeczeństwie polskim duże znaczenie mają wartości materialistyczne.
- Społeczeństwo słowackie wykazuje się zdecydowanie mniejszym niż w społeczeństwie polskim przywiązaniem do wartości tradycyjnych. Religia i wartości religijne odgrywają w nim umiarkowaną rolę. Wiarę deklaruje 3/4 społeczeństwa, a około 1/3 systematycznie praktykuje. W społeczeństwie słowackim małżeństwo pozostaje wysoko ocenianą wartością i jest kontestowane tylko w nieco większym stopniu niż w społeczeństwie polskim. Natomiast bardzo liberalnie podchodzi się do norm moralności małżeńskiej i rodzinnej. Wartości religijne i nauczanie Kościoła katolickiego w tym zakresie nie mają zbyt wielkiego znaczenia. W tym wymiarze realizowane są wartości postmaterialistyczne i liberalne.
- Społeczeństwo czeskie w swoim systemie wartości kieruje się wartościami postmodernistycznymi i liberalnymi. W systemie wartości dominuje rodzina, praca i czas wolny. Wartości religijne nie odgrywają zasadniczej roli. Wpływa to na postrzeganie rodziny oraz miejsca małżeństwa jako instytucji. Mniejsze znaczenie przypisuje się normom moralności małżeńskiej i rodzinnej. Jest to społeczeństwo, w którym już dochodzą do głosu wartości postmaterialistyczne.

- Polskie, słowackie i czeskie młode pokolenie zbliżają się w swym systemie wartości w znacznie większym stopniu niż pokolenie starsze. Dla polskiego starszego pokolenia wartości religijne odgrywają dużą rolę, przekładają się na przestrzeganie wartości rodzinnych i moralności małżeńskiej. Powoduje to dużą różnicę w systemie wartości młodego i starszego pokolenia w polskim społeczeństwie. Młode polskie pokolenie w większym stopniu akceptuje i realizuje wartości postmaterialistyczne. Takie różnice pokoleniowe w systemie wartości nie występują w społeczeństwie czeskim, a w mniejszym stopniu zaznaczają się w społeczeństwie słowackim. W starszym pokoleniu obydwu społeczeństw realizowane są wartości postmaterialistyczne, szczególnie dotyczy to społeczeństwa czeskiego.

Literatura

- Borowik I., 2002: *Przemiany religijności polskiego społeczeństwa*. W: M. Marody, red.: *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XIX i XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Flanagan S.C., 1987: *Controversy. Values In Industrial Societies*. “The American Political Science Review”, No. 4, s. 1289—1303.
- Fukuyama F., 2000: *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*. Warszawa: „Politeja”, „Świat Książki”.
- Górny A., 2009: *Dominujące formy rodziny*. W: W. Świątkiewicz, red.: *Rodzina w sercu Europy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 14—17.
- Górny A., 2008: *Religijność śląska a procesy sekularyzacyjne*. W: U. Swadźba: *Śląski świat wartości*. Katowice: Wydawnictwo „Gnome”, s. 100—119.
- Inglehart R. et al., 2004: *Human Beliefs and Values. A cross-cultural sourcebook based on the 1999—2002 values survey*. Mexico—Buenos Aires: Siglo Veintiuno Editores.
- Inglehart R., Basanez M., Moreno A., 1998: *Human Values and Beliefs; A Cross-Cultural Sourcebook*. Ann Arbor: Michigan University Press.
- Inglehart R., 1990: *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart R., 1977: *The Silent Revolution: Changing Values and Political Systems among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart R., Norris P., 2009: *Wzbierająca fala. Równouprawnienie płci a zmiana kulturowa na świecie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kusa Z., Zeman M., 2008: *Vyskum Europskych Hodnot European Values Study 2008. Slovensko*. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS.
- Mariański J., 1991: *Religijność w procesie przemian. Szkice socjologiczne*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Mladek J., 2012: *Theory of Civilization Waves, Position and Future in Slovakia*. “American International Journal of Contemporary Research”, Vol. 2, No. 7, Jul., s. 230—243.

- Popenoe D., 1993: *American family decline 1960—1990: A view and appraisal*. “Journal of Marriage and the Family”, Vol. 55, s. 527—555.
- Rabusic L., Halmanova J., eds., 2009: *Hodnoty a postoje v CR 1991—2008. Pramenna publikace European Values Study*. Brno: Vydavatelstvo Masarykova Univerzita.
- Siemieńska R., 2002: *Od wartości postmaterialistycznych do materialistycznych — casus Polski*. W: M. Marody, red.: *Zmiana czy stagnacja?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Swadźba U., 2012: *Wartości — pracy, rodziny, religii — ciągłość i zmiana. Socjologiczne studium społeczności śląskich*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Swadźba U., 2013: *Jak bliscy, a jak różni. Analiza komparatystyczna wartości społeczeństwa polskiego i czeskiego*. W: M. Dębicki, J. Makaro, red.: *Sąsiedztwa III RP — Czechy. Zagadnienia społeczne*. Wrocław: Wydawnictwo GAJT.
- Ziółkowski M., 2000: *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji „Humaniora”.

Źródła internetowe

- Boguszewski R., 2009: *Dwie dekady przemian religijności w Polsce*. Komunikat z badań CBOS (BS/120/2009). On-line: www.cbos.pl (data dostępu: 23.03.2011).
- Boguszewski R., 2010: *Co jest ważne, co można, a czego nie wolno — normy i wartości w życiu Polaków*. Komunikat z badań CBOS (BS/99/2010). On-line: www.cbos.pl (data dostępu: 16.08.2011).
- Boguszewski R., 2013: *Rodzina — jej współczesne znaczenie i rozumienie*. Komunikat z badań CBOS (BS/33/2013). On-line: www.cbos.pl (data dostępu: 22.11.2014).
- Boguszewski R., 2014: *Religijność a zasady moralne*. Komunikat z badań CBOS 15/2014. On-line: www.cbos.pl (data dostępu: 22.11.2014).
- Wciórka B., 2001: *Religijność Polaków na przełomie wieków*. Komunikat z badań CBOS (BS/53/2001). On-line: www.cbos.pl (data dostępu: 02.03.2009).
- www.ec.europa.eu (data dostępu: 26.01.2014).